

Stockholms stads program för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2018-2021

stockholm.se

Innehåll

Inledning	4
Bakgrund.....	5
Programmets mål och delmål, genomförande och uppföljning.....	11
Långsiktigt mål 1:	
Tillgång till alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobak ska minska.....	15
Långsiktigt mål 2:	
Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel och tobak eller debuterar tidigt med alkohol ska successivt minska	20
Långsiktigt mål 3:	
Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som utvecklar skadligt bruk, missbruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska successivt minska.....	26
Långsiktigt mål 4:	
Kvinnor och män samt flickor och pojkar med missbruk eller beroende ska utifrån sina förutsättningar och behov ha ökad tillgänglighet till vård och stöd av god kvalitet.....	29
Långsiktigt mål 5:	
Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som dör och skadas på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska minska.....	31
Långsiktigt mål 6:	
En folkhälsobaserad syn på ANDT inom EU och internationellt.....	34
Referenser.....	36
Bilaga 1: Definitioner och begrepp	
Bilaga 2: Tabell med programmets mål samt förslag på indikatorer	
Bilaga 3: Kartläggning Stockholms stad (2017), Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad	
Bilaga 4: Framgångsfaktorer för lokalt förebyggande arbete	

Inledning

I Stockholms stad ska alla invånare ha lika goda möjligheter till hälsa, framtidstro och att skapa sig ett gott liv, oavsett bakgrund. Skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT) drabbar den enskilde och ofta dess närstående. Frågor kring främjande och förebyggande arbete, tidiga insatser samt vård och behandling har därför stor betydelse för stadens invånare, inte minst barn och unga. I staden finns en rad positiva trender samtidigt som det finns betydande utmaningar, vad gäller utvecklingen av ANDT-situationen.

Stockholms stads program mot ANDT syftar till att lyfta fram utvecklingsområden för staden i ANDT- relaterade frågor, med det övergripande målet att Stockholm ska vara en stad fri från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol samt med ett minskat tobaksbruk.

Programmet är ett styrdokument för alla stadens nämnder och bolagsstyrelser och ska, så långt som möjligt, tillämpas i uppdrag som staden ger andra organisationer eller enskilda.

Insatser för att skydda barn och unga mot eget och andras bruk av ANDT utgör grunden i programmet. För att minska skadorna av ANDT i Stockholms stad behöver breda förebyggande insatser ske, samtidigt som de grupper av individer som behöver mer insatser också får det. Personer i behov av behandling ska mötas av en missbruksvård som är sammanhållen, samordnad och tillgänglig.

För att lyckas med detta krävs en bred samsyn och ett gemensamt ansvar mellan olika aktörer inom staden. De insatser som gör skillnad inom ANDT-området är frågor och faktorer som ägs och påverkas av flertalet av stadens verksamheter. Därför är programmet ett tvärsektoriellt och stadsövergripande styrdokument. Programmet gäller för perioden 2018-2021.

Bakgrund

ANDT-frågorna från nationell till lokal nivå

Nationell nivå

Regeringen är ytterst ansvarig för den nationella ANDT-politiken. År 2016 antogs strategin ”En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken”.¹ Insatser för att skydda barn och unga mot eget och andras bruk utgör grunden i strategin. Tre prioriterade perspektiv lyfts, som ska genomsyra ANDT-arbetet på alla nivåer; arbetet ska bidra till att öka jämlikheten i hälsa, jämställdhetsperspektivet ska beaktas och barn och unga ska skyddas. De mest centrala aktörerna för ansvaret på nationell nivå är Länsstyrelserna och Folkhälsomyndigheten, vars uppgift är att verka för nationell samordning och för effektiv och kunskapsbaserad verksamhet.

Regional nivå

Länsstyrelsen i Stockholms län är den centrala aktören för samordning av ANDT-arbetet på regional och lokal nivå. Länsstyrelsen fungerar som en länk mellan lokal, regional och nationell nivå. Länsstyrelsen i Stockholms län har tillsammans med Kriminalvården, Stockholms läns landsting, Polisen och Tullverket tagit fram en regional strategi och handlingsplan för ANDT-frågorna i Stockholms län för perioden 2017-2020. Strategin samlar och redogör för dessa organisationers ansvar och roller i ANDT-frågorna.²

Lokal nivå

På lokal nivå har kommunerna en central roll. Flera av de insatser som görs för att minska tillgänglighet, främja och förebygga samt erbjuda stöd och vård är kommunens ansvar. Andra viktiga aktörer med ansvar och roller på lokal nivå är landsting, polismyndigheter³, tullverk⁴, kustbevakning⁵, näringsliv och civilsamhälle. Varje

¹ Regeringens skrivelse 2015/16:86 *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*

² Länsstyrelsen i Stockholms län *Strategi och handlingsplan för ANDT-arbetet i Stockholms län 2017–2020*

³ https://polisen.se/PageFiles/581379/Polismyndigheten_faktablad_150304.pdf

⁴ <http://www.tullverket.se/sv/omoss/visionochverksamhet.4.7df61c5915510cfe9e7ee2c.html>

⁵ <https://www.kustbevakningen.se/om-oss/vart-uppdrag/>

kommun förväntas anta styrdokument som inkluderar ANDT-arbetet och som utgår från den nationella ANDT-strategin.

Stadens ansvar inom området

Socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att de personer som vistas i staden får det stöd och den hjälp som de behöver. I SoL finns särskilda bestämmelser om socialtjänstens ansvar. Här ingår, förutom att förebygga missbruk av alkohol och andra beroendeframkallande medel, att aktivt tillgodose att personer med missbruk får stöd och vård för att komma ifrån missbruket.

För barn och unga har kommunen ett särskilt ansvar.

Socialnämnden ska enligt 5 kap. socialtjänstlagen (2001:453), SoL, verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden. Samverkan kring barn i behov av särskilt stöd finns formaliserad i Stockholms läns kommuners och Stockholms läns landstings gemensamma överenskommelse (BUS). Socialtjänsten ska även arbeta aktivt för att förebygga och motverka missbruk av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel eller beroendeframkallande medel samt dopningsmedel bland barn och unga.

Skolan har en viktig roll i ANDT-frågorna. I skolan ska alla elever få undervisning där frågor som rör tobak, alkohol, narkotika och dopning integreras i olika ämnen för att eleverna ska ges en mer sammansatt bild av dessa områden.⁶ Alla elever har också rätt till en tobaksfri skoltid och ett gott skolklimat med goda relationer till kamrater och till lärare. Att gå ut skolan med godkända betyg är en mycket betydelsefull skyddsfaktor för ungas hälsa.⁷ Skolans samtliga styrdokument⁸ är viktiga ur ett ANDT-perspektiv. Stadens skolor har styrdokument där vikten av hälsofrämjande insatser, undervisning om kropp och hälsa och elevhälsans stöd till eleverna tydliggörs. I ”*Vägledning för elevhälsan*”⁹ samt utbildningsförvaltningens *Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet*¹⁰ finns styrning och stöd för arbetet.

⁶ Skolverket, *Skolans ANTD-uppdrag*

⁷ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/miljo-och-halsa/elevhalsan/andt>

⁸ Skollagen (2010:800), Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (SKOLFS 2010:37), Läroplanen för gymnasieskolan (SKOLFS 2011:144), Läroplanen för gymnasieskolan samt de olika ämnenas ämnes- och kursplanerna (SKOLFS 2011:19), (SKOLFS 2010:261)

⁹ Skolverket, Socialstyrelsen (2016), *Vägledning för elevhälsan*

¹⁰ Stockholms stad, Utbildningsförvaltningen (2016), Dnr3.2-9645/2016, *Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet*

Stadens samarbete inom området missbruk och beroende utgår från en överenskommelse mellan kommunerna i länet och Stockholms läns landsting; *Samverkan kring personer med missbruk och beroende*. Överenskommelsen innehåller tydliga prioriteringar och åtaganden för kommuner och landsting.¹¹ Överenskommelsen är avgränsad till insatser som kräver stöd eller vård från både kommun och landsting och kompletterar därmed stadens program för ANDT-frågor, som har en bredare ansats av tillgänglighetsbegränsande, hälsofrämjande och förebyggande arbete.

I det lokala ANDT-förebyggande arbetet spelar många av stadens verksamheter och funktioner en viktig roll. Risk- och skyddsfaktorerna som har bäring på ungas ANDT-konsumtion och skador till följd av ANDT, är faktorer som många verksamheter indirekt eller direkt arbetar med och kan påverka. I stadens drogförebyggande arbete är preventionssamordnarfunktionerna av central betydelse. Forskning visar att preventionssamordnaren ofta är en förutsättning för att få kraft och kontinuitet i det förebyggande arbetet.¹² I det samordnade lokala förebyggande arbetet kan alla verksamheter som arbetar för eller med barn och unga tillsammans öka skyddsfaktorerna och minska riskfaktorerna för ungas direkta eller indirekta skador av ANDT. Föreliggande program kommer att för stadens verksamheter konkretisera ansvar och inspirera till insatser i ANDT-frågorna.

Kartläggning av ANDT-situationen i Stockholms stad

Insatser och prioriteringar kräver god kunskap om situationen vad gäller alkohol, narkotika, dopning och tobak. Därför sammanfattas här resultatet av en kartläggning som beskriver nuläge och utveckling under de senaste 10-15 åren i Stockholms stad vad gäller konsumtion och skador av ANDT.¹³ Kartläggningen belyser fler aspekter av vuxnas än ungas ANDT-konsumtion och skador, då fler data finns insamlade och att tillgå vad gäller vuxna. Situationen relateras till övriga kommuner i Stockholms län och övriga riket och resultaten finns som regel separat för kvinnor och män i olika åldersgrupper.

¹¹ Överenskommelse mellan Stockholms läns landsting och kommunerna i Stockholms län om samverkan kring personer med missbruk/beroende

¹² Folkhälsoinstitutet (2006), *Policy för prevention*

¹³ Leifman, Ramstedt & Kilim (2017), *Konsumtion och skador av alkohol, narkotika och tobak i Stockholms stad*

Alkohol

De vuxna invånarna i Stockholms stad dricker mer alkohol och i staden finns fler riskkonsumenter än i resten av riket. Den högre konsumtionen i Stockholms stad är speciellt tydlig för kvinnor, som dricker nästan 40 procent mer alkohol än kvinnor i övriga riket och 14 procent mer än i övriga kommuner i Stockholms län.

Motsvarande siffror för män är 24 respektive 14 procent.

Den högre alkoholkonsumtionen i Stockholms stad samvarierar med en högre andel alkoholberoende och fler som påverkas negativt av andras alkoholkonsumtion. Det är också fler personer som vårdas på sjukhus för alkoholskador och betydligt fler misshandelsfall än i övriga länet och riket. Ett undantag är den alkoholrelaterade dödligheten som inte är högre i Stockholms stad, den har minskat kraftigt de senaste 15 åren.

Sedan 2005 har alkoholkonsumtionen i staden minskat med närmare 20 procent bland männen och 12 procent bland kvinnorna.

Nedgången är i linje med den sjunkande konsumtionen i övriga riket, men något mindre än i övriga kommuner i länet. Den minskade konsumtionen samvarierar med ett sjunkande antal personer i slutenvård och i någon mån misshandel, och framförallt en kraftigt sjunkande alkoholrelaterad dödlighet.

Positivt ur Stockholms stads synvinkel är att de unga, till skillnad från de vuxna, inte dricker mer alkohol än i övriga länet eller riket, vilket gäller både niondeklassare och gymnasieelever. Detta gäller både genomsnittskonsumtion och berusningsdrickande. Under senare år har antal personer under 20 år som tagits in på sjukhus för alkoholrelaterad slutenvård minskat betydligt mer i Stockholms stad än i övriga länet och idag är det för första gången färre fall i staden jämfört med i länets övriga kommuner. Utvecklingen bland unga är positiv i sig och kan också på sikt lägga grunden för en mer gynnsam utveckling bland vuxna i staden.

Narkotika

En högre andel vuxna använder cannabis i Stockholms stad än i övriga länet och i övriga riket. De mest aktuella siffrorna (snitt för 2013-2016) visar att närmare 7 procent av männen och 4 procent av kvinnorna använt cannabis under det senaste året mot knappa 5 respektive 3 procent i övriga länet och drygt 3 respektive knappa 2 procent i riket. Även användningen av annan narkotika (utöver cannabis) är vanligare i staden.

Den högre narkotikakonsumtionen i Stockholms stad samvarierar med en högre narkotikarelaterad dödlighet och fler vårdade med

narkotikadiagnos. Det är också fler personer i Stockholms stad än i övriga landet som uppger att de har påverkats negativt av att andra personer använder narkotika. Något fler kvinnor i staden uppfyller kriterierna för narkotikaberoende, medan männen ligger på riksgenomsnittet.

Även unga i Stockholms stad använder cannabis oftare än i övriga riket. Under de senaste tre mätningarna (2012-2016) har andelen som någon gång använt narkotika i årskurs 9 legat på 11 till 13 procent för pojkarna och 7 till 9 procent för flickorna. I gymnasiet har motsvarande andel legat stabilt kring 30 procent för pojkarna sedan 2010, medan flickorna uppvisar en något sjunkande trend, från 25 procent 2010 till cirka 20 procent 2016.

Tobak

Andelen personer som rökt någon gång under den senaste månaden, antingen dagligen eller sporadiskt, är högre i Stockholms stad bland både kvinnor och män i jämförelse med övriga riket. Under det senaste decenniet har andelen rökare¹⁴ minskat väsentligt i staden, liksom i övriga Sverige. Bland männen har andelen rökare minskat med drygt 20 procent både i Stockholms stad och i övriga riket. En nedgång i liknande storleksordning har skett bland kvinnor i staden, men för kvinnor i övriga Sverige är nedgången betydligt större (40-45 procent).

Andelen dagligrökare i Stockholms stad skiljer sig inte från övriga kommuner i Stockholms län eller från riket. För staden är dock utmärkande att andelen sporadiska rökare är hög bland både kvinnor och män, ett resultat som återfinns i samtliga åldersgrupper. Bland unga framgår en tydlig nedgång, vilken är mest markant i årskurs 9, men även tydlig i gymnasiets årskurs 2. Både i staden och i övriga landet är det fler flickor än pojkar som röker i båda årskurserna.

Snusning och dess omfattning bland unga redovisas endast kortfattat i denna kartläggning. Andelen pojkar i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som snusat har minskat betydligt sedan år 2000. Andelen flickor som snusar ligger på mycket lägre nivåer än andelen pojkar och det märks ingen tydlig trend i någon av årskurserna.

Dopning

Användning av dopningsmedel är en relativt ovanlig företeelse bland invånare både i Stockholms stad och i övriga Sverige.

¹⁴ Begreppet rökare avser personer som rökt någon gång under den senaste månaden antingen dagligen eller sporadiskt, mindre ofta än dagligen.

Livstidsanvändningen ligger på 0.5 procent i Stockholms stad mot 0.6 procent i övriga länet och 0.4 procent i övriga riket. Användning under de senaste 12 månaderna är betydligt lägre och skattas till 0.2 procent i Stockholms stad och övriga länet och endast 0.02 procent i övriga riket. Resultaten tyder på att användningen är något högre i Stockholms län, men slutsatsen bygger på ett litet statistiskt underlag och ska därför betraktas med försiktighet.

Lokala analyserade bilder behövs

I denna kartläggning redovisas inte data på stadsdelsområdesnivå, men sådan kan finnas i flera olika källor som exempelvis Stockholmsenkäten och Socialtjänstrapporten.¹⁵ Landstinget i Stockholms län tillhandahåller också Folkhälsokollen¹⁶, som kan innehålla värdefulla faktaunderlag för stadens stadsdelsnämnder och förvaltningar.

Stockholms stad är långt ifrån ett homogent område och användningen av ANDT bland t.ex. unga uppvisar stora lokala skillnader. Lite förenklat tycks ANDT-konsumtionen bland ungdomar vara mer utbredd i mer välbeställda områden vilket är tankeväckande utifrån ett socioekonomiskt perspektiv. Samtidigt visar studier att alkoholrelaterade problem bland unga paradoxalt nog oftare uppträder i de områden där social utsatthet redan råder. Det finns även forskning som visar att bostadsområden med hög befolkningstäthet samt hög in- och utflyttning tenderar att stå för en högre andel alkohol- och drogkonsumenter.¹⁷ Dessa faktorer samvarierar också med en lägre grad av tillit och en otrygghetskänsla i områdena. Det finns således motstridiga resultat vad gäller vilka typer av bostadsområden som tenderar stå för en högre andel alkoholkonsumenter. Utifrån ett preventionsperspektiv illustrerar detta att det kan finnas olika behov av insatser inom Stockholms stad beroende på vilka områden som är i fokus. Här kan programmets *Bilaga 4, Framgångsfaktorer för lokalt förebyggande arbete* ge vägledning i arbetet.

¹⁵ Socialtjänstrapporten ges ut årligen av socialförvaltningen. Den ger en beskrivning av tillståndet i socialtjänsten i Stockholms stad, hur den utvecklas över tid och i viss mån analysera denna utveckling.

¹⁶ Folkhälsokollen är ett verktyg som ger överblick över hur levnadsvanor, hälsa och levnadsförhållanden är fördelade och utvecklas över tid i Stockholms läns kommuner och stadsdelar

¹⁷ Hawkins, Catalano & Miller (1992), *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: implications for substance abuse prevention*

Programmets mål och delmål, genomförande och uppföljning

Utgångspunkten för programmet är den kunskap som föreliggande kartläggning har gett samt bästa tillgängliga forskning och kunskap inom ANDT-området. Erfarenheter och kunskaper hos många av stadens medarbetare samt samarbetspartners har också varit viktiga i programmets utformande.

Programmet innehåller ett övergripande mål, sex långsiktiga mål och ett antal underliggande delmål. Det övergripande målet och de långsiktiga målen formuleras genomgående helt i enlighet med regeringens ANDT-strategi för åren 2016-2020. ANDT-programmet har sin utgångspunkt i flera policydokument, överenskommelser och handlingsplaner. Programmet knyter också an till dokument i närliggande frågor inom till exempel folkhälsa, social hållbarhet, trygghet och brottsprevention. I kapitlet Referenser listas vilka dessa är.

Övergripande mål och vision

Det övergripande målet för programmet är *en stad fri från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och med ett minskat tobaksbruk.*

Långsiktiga mål, delmål och genomförande

I programmet finns följande sex långsiktiga mål:

- Mål 1: Tillgång till alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobak ska minska
- Mål 2: Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel och tobak eller debuterar tidigt med alkohol ska successivt minska
- Mål 3: Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som utvecklar skadligt bruk, missbruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska successivt minska
- Mål 4: Kvinnor och män samt flickor och pojkar med missbruk eller beroende ska utifrån sina förutsättningar och behov ha ökad tillgänglighet till vård och stöd av god kvalitet
- Mål 5: Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som dör och skadas på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska minska

Mål 6: En folkhälsobaserad syn på ANDT inom EU och internationellt

Under varje långsiktigt mål listas prioriterade delmål. I de fall där delmålen berör flera nämnder, skrivs den samordningsansvariga nämnden först. Stadens nämnder och bolag ska konkretisera och arbeta in programmets delmål i sina verksamhetsplaner (ILS¹⁸). Jämlikhetsperspektiv, HBTQ- perspektiv, barnrättsperspektiv och jämställdhetsperspektiv ska genomsyra arbetet. Verksamheterna ska i sin ordinarie planering själva konkretisera vilka aktiviteter de behöver genomföra samt hur de ska samverka med andra aktörer för att nå stadens mål. Nämnderna och bolagen kan ta hjälp och inspiration av programmets *Förslag till aktiviteter*, som finns inlagda i delar av programmet. Dessa förslag till aktiviteter fungerar som några inspirerande exempel och ska inte ses som tvingande och ej heller som tillräckliga för att nå måluppfyllelse. Arbetet med programmet kan komma att innebära mer för vissa nämnder och bolagsstyrelser och mindre för andra, beroende på den aktuella verksamhetens huvuduppdrag.

Viktiga perspektiv

ANDT-arbetet i Stockholms stad 2018-2021 ska genomsyras av flera viktiga perspektiv, som gäller för alla långsiktiga mål och delmål i programmet:

- Jämlikhetsperspektiv
- HBTQ¹⁹- perspektiv
- Barnrättsperspektiv
- Jämställdhetsperspektiv

Jämlikhetsperspektivet

I strävan mot att minska skillnaderna inom staden behöver ett jämlikhetsperspektiv finnas. Stadens generella, breda insatser inom ANDT-området som riktas till alla, utgör en viktig grund i arbetet för ett Stockholm för alla. Andra insatser behöver riktas till områden, grupper eller individer i behov av anpassat stöd. I arbetet för en ökad jämlikhet behöver också proportionell universalism råda, så tillvida att mer insatser riktas till de som har störst behov.

HBTQ-perspektivet

Stockholm ska vara en stad som lever upp till mänskliga rättigheter och är fri från diskriminering av människor på grund av sexuell

¹⁸ Ledningssystemet ILS är stadens system för integrerad ledning och uppföljning av verksamhet och ekonomi

¹⁹ HBTQ är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer med queera uttryck och identiteter.

läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Arbetet mot alla former av diskriminering är fundamentalt för att utveckla kvaliteten i stadens verksamheter. För att säkerställa skydd mot diskriminering behöver staden verksamheter, som är verksamma inom ANDT-området stärka kunskaperna om HBTQ-personers levnadsvillkor och hur exkluderande normer kring sexuell identitet och kön kan utgöra ett hinder för ett professionellt och respektfullt bemötande. Här kan *Program för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck 2018-2022* ge vägledning i arbetet.

Barnrättsperspektivet

Barnperspektivet och barnets rättigheter ska beaktas i alla stadens verksamheter i ordinarie planering, utförande och uppföljning. Det gäller i verksamheter som riktar sig till barn, men också i verksamheter som på något sätt, direkt eller indirekt, påverkar barns situation.

I arbetet med ANDT-frågor innebär det att såväl beslutsfattare som medarbetare ska beakta barnperspektivet och omsätta barnets rättigheter i alla beslut, uppdrag och i det dagliga arbetet. Barns rätt till likabehandling och skydd mot diskriminering ska säkerställas. Barn ska ges förutsättningar att uttrycka och få sina åsikter respekterade. Barn och vuxna ska ha kunskap om barnets rättigheter och vad de innebär i praktiken. Barn ska vara trygga och skyddas mot fysiskt och psykiskt våld. Här kan *Program för barnets rättigheter och inflytande i Stockholms stad 2018-2022* vägleda i arbetet.

Jämställdhetsperspektivet

I staden ska makt, möjligheter och resurser fördelas lika mellan kvinnor och män. Ett jämställdhetsperspektiv ska finnas i stadens samtliga verksamheter och i ordinarie planering, utförande och uppföljning av verksamheten. Strategin jämställdhetsintegrering ska användas i ANDT-frågorna.²⁰ Jämställdhetsintegrering är ett sätt att planera arbetet i en organisation så att alla beslut tar hänsyn till hur de påverkar makt(o)balansen mellan kvinnor och män. Arbetet utförs systematiskt av medarbetare på alla nivåer i verksamheten. Könsuppdelad statistik ska också användas för att synliggöra kvinnor och mäns förutsättningar, livsvillkor och behov. Det är viktigt att både uppmärksamma likheter och skillnader mellan könen. Här kan *Program för ett jämställt Stockholm 2018-2022* vägleda i arbetet.

²⁰ <http://www.jamstall.nu/fakta/jamstalldhetsintegrering/>

Programmet ska genomsyras av ett genusperspektiv, men det är viktigt att i arbetet med frågorna vara medveten om att könsmaktsordningen samspelar med andra maktstrukturer. Ett intersektionellt perspektiv kan hjälpa till att synliggöra hur olika maktordningar samspelar. Strukturer som grundar sig i hur till exempel etnicitet, klass, ålder, funktionsförmåga, sexuell läggning, könsöverskridande identitet samspelar med könsmaktsordningen.²¹

Målgrupper

Programmets yttersta målgrupp är stadens alla invånare.

Programmet har ett särskilt fokus på insatser som handlar om att skydda barn och unga mot eget och andras skadliga bruk av ANDT.

I programmet återkommer följande målgrupper:

- Barn och unga (0-17 år)
- Unga vuxna (18-25 år)
- Vuxna (26-65 år)
- Äldre (>65 år)

Mottagare av programmet är stadens medarbetare som arbetar med och för stadens invånare.

Programperiod och uppföljning av arbetet

Programperioden för Stockholms stads program för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken är 2018-2021.

Kartläggningen av ANDT-situationen i Stockholms stad, som presenteras i programmet, fungerar som programmets baslinjemätning.

Delmålen ska prioriteras och följas upp av respektive nämnd och bolag under gällande programperiod. För att underlätta uppföljningen innehåller programmet förslag på indikatorer kopplade till några av delmålen. Dessa återfinns i *Bilaga 2: Tabell med programmets långsiktiga mål och delmål*. Socialförvaltningen har ett särskilt ansvar i att stötta nämnder och bolag i implementeringen. Programmets långsiktiga mål och delmål kommer att följas upp genom indikatorer och aktiviteter i ILS-systemet. Programmet ska följas upp i sin helhet år 2021.

²¹ Intersektionalitet är ett perspektiv som används för att beteckna hur olika maktordningar och diskrimineringsgrunder påverkar och ibland förstärker varandra.

Långsiktigt mål 1: Tillgång till alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobak ska minska

Den samlade forskningen visar att tillgänglighetsbegränsande insatser är de ANDT-förebyggande insatser som har störst effekt. Exempel på insatsområden inom detta mål är tillsyn av rökfria miljöer, tillsyn av folköls- och tobaksförsäljning och restauranger, ansvarsfull alkoholservering, insatser mot langning samt samverkan mellan ANDT-förebyggande och brottsförebyggande arbete. Det är också viktigt att detaljhandel med receptfria läkemedel på andra ställen än öppenvårdsapotek sker enligt gällande regelverk²² och att efterlevnaden kontrolleras²³. Detta eftersom vissa receptfria läkemedel, som till exempel nikotinläkemedel, kan orsaka beroende och inte heller får säljas eller langas till minderåriga.

Multimodala insatser, där olika aktörer i lokalsamhället agerar gemensamt med flera tillgänglighetsbegränsande insatser, har visat sig framgångsrika.²⁴ Inom detta mål behöver därför staden i många fall samarbeta med andra myndigheter eller organisationer. Genom tillgänglighetsbegränsande insatser finns stora möjligheter att påverka trenderna i Stockholms stad, eftersom flera av insatserna når ut brett till alla medborgare.

Inom detta mål finns också stor potential att minska ANDT-relaterade skador på andra och tredje person, då det finns en tydlig koppling mellan missbruk av preparat såsom alkohol, narkotika dopning; och benägenheten till våld och kriminalitet. Brottskategorier som är särskilt relevanta ur alkohol- och narkotikasynpunkt är misshandel och rattfylleri. I staden är brottskategorin polisanmäld misshandel med okänd gärningsman utomhus ungefär dubbelt så vanligt förekommande som i övriga länet och riket.²⁵ Kunskapsläget vad gäller mäns våld mot kvinnor i nära relationer gör på individnivå också gällande att alkohol- och

²² Lag (2009:730) om handel med vissa receptfria läkemedel, Förordningen (2009:929) om handel med vissa receptfria läkemedel och Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS 2009:20) om handel med vissa receptfria läkemedel.

²³ <https://lakemedelsverket.se/malgrupp/Apotek--handel/Receptfritt-i-affarerna/kommunal-kontroll-av-handel-med-vissa-receptfria-lakemedel/>

²⁴ SBU – Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (2015), *Att förebygga missbruk av alkohol, droger och spel hos barn och unga*

²⁵ Håkan Leifman, Mats Ramstedt & Irma Kilim (2017), *Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad*

drogbruk är en av flera förståelse- och orsaksfaktorer.²⁶ Män som gärningspersoner är påverkade av alkohol eller droger vid över hälften av brotten inom kategorierna misshandel, hot, personrån och sexualbrott.²⁷ Att arbeta ANDT-förebyggande ger därför ett brottsförebyggande mervärde. Alkohol och droger är viktiga faktorer vid brottspreventivt arbete.

Delmål för programperioden 2018-2021

Tobaksfria miljöer

- Arbetstiden i stadens verksamheter är rökfri och gäller samtliga medarbetare i enlighet med 2010 års beslut i kommunfullmäktige. (KS+alla) *Uppföljning: 2021*
- Stadens skolgårdar²⁸ är rökfria. Regelrätta tillsynsbesök enligt lagen om rökfria skolgårdar kompletteras med andra uppföljande åtgärder, där lokala aktörer involveras. (MHN, UtbN, SdN) *Uppföljning: Årligen*
- Staden arbetar för att samtliga stadens parklekar och lekplatser, badplatser samt entréer till stadens byggnader är rökfria zoner. Förutsättningarna för att göra platserna rökfria utreds. (KS) *Uppföljning: 2019*
- Stadens skolor arbetar för tobaksfri skoltid med hjälp av stadsövergripande stödmaterial. (UtbN) *Uppföljning: Årligen*

Förslag till aktiviteter – tobaksfria miljöer:

- Frågor om rökning tas med i alla checklistor avseende tillsyn av lokaler och platser som enligt tobakslagen är rökfria miljöer. (MHN) *Uppföljning: 2019*

Tillsyn av tobak, alkohol och kosttillskott samt kontroll av receptfria läkemedel

- Våld och skador relaterade till alkoholkonsumtion och droganvändning på Stockholms krogar och restauranger minskar, genom samverkan kring metoden Ansvarsfull alkoholservice²⁹. (SoN) *Uppföljning: Årligen*

²⁶ FORTE (2016), *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer*

²⁷ BRÅ (2015), *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*

²⁸ Tobakslagen (1993:581) 2 § p.1

²⁹ Ansvarsfull alkoholservice syftar till att minska våld och skador relaterade till alkoholkonsumtion och droger samt att utveckla en restaurangkultur som motverkar överservice och service till underåriga. I utbildningen ingår

- Tillsyn enligt alkohollagen sker på samtliga serveringsställen minst en gång per år, inklusive alla tillfälliga såsom festivaler och konserter, där det säljs alkohol. På de serveringsställen som säljer tobak sker samtidigt tillsyn enligt tobakslagen minst en gång per år. (SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Tillsyn av försäljningsställen för tobak, elektroniska cigaretter och påfyllnadsbehållare samt folköl genomförs minst en gång per år. Försäljningsställen som ligger i närheten av skolor och där problem funnits med försäljning till minderåriga är prioriterade och får fler tillsynsbesök per år. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Staden arbetar med kontroll av detaljhandelns försäljning av receptfria läkemedel enligt stadens riktlinjer³⁰. (SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Personal³¹ på krogar och restauranger med serveringstid efter klockan 01:00 genomgår utbildningen Ansvarsfull alkoholservering. Staden följer upp villkoren och samverkar med polis, STAD³² och branschen för att arbeta förebyggande och med att hålla utbildningar. (SoN) *Uppföljning: Årligen*

Förslag till aktiviteter – Tillsyn av tobak, alkohol och kosttillskott samt kontroll av receptfria läkemedel

- Kontrollköp vad gäller tobak sker regelbundet. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Tillsyn av verksamheter som saluför kosttillskott sker regelbundet. Frekvensen på tillsynen avgörs av verksamhetens storlek. (MHN) *Uppföljning: Årligen*

grundläggande kunskap om alkohollagen, alkoholens effekter, narkotika, bedömning av berusning och konflikthantering.

³⁰ Stockholms stad *Riktlinjer för tobaks- och folkölstillsyn samt för kontroll av vissa receptfria läkemedel*

³¹ Personal som arbetar med servering av alkoholdrycker och som inte enbart tillfälligt engageras.

³² STAD, Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem, tillhör Centrum för psykiatriforskning, en centrumbildning mellan Stockholms läns landsting och Karolinska Institutet. STAD bedriver forskning, metodutveckling, metodimplementering, utvärdering och utbildning med fokus på alkohol- och drogprevention.

- Vid tobakstillsynsbesök uppmanas tobakshandlare att inte saluföra kända cannabistillbehör, såsom långa rullpapper och liknande. (SdN) *Uppföljning: Årligen*
- En digital rutin för inrapportering av tips på tillståndshavare som serverar underåriga eller överserverar, eller tillåter drogförsäljning i sina lokaler, tas fram. (SoN) *Uppföljning: 2018*

Prevention vid evenemang

- Staden verkar och samverkar med andra aktörer för att sänka berusningsgraden, förebygga våldsbrott och öka tryggheten vid stora idrottsevenemang, till exempel via insatserna Fotboll utan fylla³³ och Program Supporter³⁴. (IdN, SdN) *Uppföljning: 2019*

Minskad langning av tobak och alkohol till minderåriga

- Staden utvecklar arbetet mot langning av alkohol till minderåriga, med fokus på målgrupperna unga vuxna och föräldrar. (SoN, SdN) *Uppföljning: 2020*

Förslag till aktiviteter – Minskad langning av tobak och alkohol till minderåriga

- Stadens medarbetare som möter unga tipsar ansvariga tillsynsinstanser om brister i handeln med tobak och folköl samt alkoholservering. (SdN, SoN) *Uppföljning: 2019*

Samverkan mellan ANDT-förebyggande och brottsförebyggande arbete

- Kunskapen om att förebygga brott och problematisk ANDT-användning genomsyrar stadsutveckling och ny- och ombyggnationer i staden. (SbN, ExplN, S-husAB, TN) *Uppföljning: 2020*
- Stadens bolag ska i samråd med stadsdelsnämnderna och socialnämnden vara aktiva i arbetet kring öppna drogscener.³⁵ (S-husAB, SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*

³³ En satsning som STAD och IQ genomför tillsammans med de allsvenska Stockholmsklubbarna AIK, Djurgården och Hammarby i syfte att minska berusningsnivån på fotbollsarenorna och skapa positiva fotbollsupplevelser.

³⁴ En arbetsmetod som samordnas av Idrottsförvaltningen i staden, där fältassistenter arbetar med uppsökande socialt förebyggande fältarbete vid stadens idrottsarrangemang.

³⁵ Två av kriterierna för en öppen drogscen är att det sker droghandel öppet för ögat som alla, både missbrukare och allmänhet, känner till samt att droghandeln

Förslag till aktiviteter – samverkan mellan ANDT-förebyggande och brottsförebyggande arbete

- I stadsdelsförvaltningarnas Brottsförebyggande råd³⁶ kopplas ANDT-frågorna till det brottsförebyggande arbetet, utifrån lokala behov och lägesbilder. (SdN) *Uppföljning: 2018*
- Stadens öppna mötesplatser, såsom bibliotek, medborgarkontor och idrotts- eller kulturanläggningar, har utvecklat kanaler och rutiner för att hantera plötsliga ordnings- och alkohol- eller drogrelaterade problem. (KuN, IdN, SdN) *Uppföljning: 2019*

pågår mer eller mindre dagligen och över tid. En gemensam definition för Stockholms län håller på att utarbetas via en arbetsgrupp som leds av polisen.

³⁶ Brottsförebyggande råd är en vanlig samverkansform när det gäller det strategiska arbetet i brottsförebyggande frågor. Sammansättningen kan se olika ut, men representanter från polis och socialtjänst ingår alltid. Ibland finns skolan representerad, ibland näringsliv och ideella organisationer.

Långsiktigt mål 2: Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel och tobak eller debuterar tidigt med alkohol ska successivt minska

En trygg uppväxt med goda levnadsvillkor har mycket stor betydelse för barn och ungas hälsa under hela livet. Inom detta mål samlas insatser som syftar till att öka de generella skyddsfaktorena och minska riskfaktorerna för att barn och unga använder ANDT. Här samlas också insatserna som kan beskrivas ”minska efterfrågan” av ANDT hos barn och unga. ANDT-frågorna griper över många samhällsområden, vilket ställer stora krav på samordningen av de kommunala insatserna.

Det finns en tydlig koppling mellan identifierade riskfaktorer och sannolikhet för att utveckla ett missbruk. På samma sätt finns en tydlig koppling mellan skyddande faktorer och deras förmåga att minska betydelsen av riskfaktorer och därmed minska risken för en missbruksutveckling. Riskfaktorer gällande ungdomar med risk för alkohol- och narkotikamissbruk på individnivå är till exempel: alkoholdebut före 14 års ålder, ärftlighet för missbruk/beroende och personlighetsmässiga faktorer som till exempel spänningssökande och depression. På interpersonell nivå kan nämnas bristande tillsyn av ungdomen, missbruk hos föräldrar och/eller syskon, umgänge med kamrater som använder droger och/eller är kriminella, samt bristande skolprestationer. Faktorer på samhällsnivå kan vara sämre socioekonomiska förhållanden, en positiv inställning till alkohol och droger i närmiljön och tillgänglighet till alkohol och droger. Risk och skyddsfaktorer samverkar kumulativt, det vill säga att de adderar till varandra, i olika faser i barns och ungdomars liv. På samma sätt kan anhopningar av skyddsfaktorer minska risken för framtida missbruk.³⁷

Några av delmålen mot det långsiktiga målet gäller en hälsofrämjande skola, eftersom den enskilt viktigaste faktorn för

³⁷<http://www1.psykiatristod.se/Psykiatristod/Psykiatriprogram/Narkotikaberoende/Missbruk-bland-ungdomar/>

barns framtida hälsa är att klara skolan.³⁸ Andra delmål berör föräldrars betydelse och stöd till föräldrar i form av föräldraskapsstöd, som i forskning visat sig vara effektivt för såväl enskilda barn som för samhället i stort.³⁹ Avsikten är här att arbeta för att fler fäder (män) deltar i föräldraskapsstödet som erbjuds i staden. Undersökningar visar att mödrar i större utsträckning visar intresse för föräldraskapsstöd än fäder. Men ett jämställt föräldraskap är en skyddsfaktor för barnens psykiska välmående. Därför är det viktigt att få med fäderna.⁴⁰

Här finns också delmål kring verksamheters och professionellas möjligheter i att minska ANDT bland unga, där många rör samverkan, kunskap och kompetens samt betydelsen av tydliga rutiner och handlingsplaner, som visat sig vara viktigt i det förebyggande arbetet.⁴¹ Under målet finns också många exempel på ANDT-förebyggande insatser som har bredare bäring, som även minskar risken för och ökar skyddet mot kriminalitet och våld, bristande skolanpassning samt psykisk ohälsa.⁴²

I Stockholms stad ser trenden vad gäller ungas användning av tobak och alkohol positiv ut. Det finns all anledning att fortsätta arbeta med frågorna för en fortsatt gynnsam utveckling, eftersom en uppskjuten debutålder har stor skyddande inverkan på ett framtida risk- eller missbruk. Exempelvis så börjar 9 av 10 rökare använda tobak innan de fyllt 18 år.⁴³ Den förhållandevis höga användningen av cannabis bland stadens unga måste minska genom en mängd olika insatser. Det är också viktigt att uppmärksamma och snabbt agera, när barn och unga vistas i riskfyllda miljöer, så som där användning och försäljning av droger sker. Särskilt angeläget blir att hitta de extra utsatta och sårbara barn och unga, ibland så unga som 10-12 år, som utnyttjas i att sälja och distribuera droger. Möjligheten att lyckas i arbetet att förändra beteenden och normer ökar om insatserna sker på flera olika områden och av många aktörer i samverkan. Föräldrar, skolan, fritidssektorn, socialtjänsten, polisen, idéburna organisationer och näringslivet är exempel på aktörer som spelar viktiga roller i det förebyggande arbetet.

³⁸ Skolverket, Agneta Nilsson, (2014), *Elevhälsans uppdrag – främja, förebygga och stödja elevens utveckling mot målen*

³⁹ Folkhälsomyndigheten, *Föräldrastöd – är det värt pengarna?*

⁴⁰ Länsstyrelserna (2017), *Föräldraskap och tonårstid- Om stöd till föräldrar med tonårsbarn*

⁴¹ STAD (2013), *Cannabisprevention bland ungdomar – En enkätundersökning med yrkesgrupper som möter ungdomar i Stockholm*

⁴² <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel-andts/narkotika-och-halsofarliga-varor/forebyggande-arbete/risk-och-skyddsfaktorer/>

⁴³ Folkhälsomyndigheten (2015), *Tobaksbruk bland unga vuxna – Varför det är viktigt att arbeta tobaksförebyggande på högskola och universitet*

Särskilt prioriterade grupper inom detta mål är flickor, som i högre utsträckning än pojkar lider av psykisk ohälsa och som tenderar att få stöd och hjälp med till exempel missbruk långt senare än pojkar. Andra prioriterade grupper är unga HBTQ-personer, ensamkommande barn, nyanlända barn och unga samt föräldrar till nyanlända barn och unga. Pojkar är prioriterade som grupp vad gäller att förebygga särskilt cannabisanvändning.

Delmål för programperioden 2018-2021

Stadsövergripande kompetensutvecklings- och informationsinsatser

- Stadens preventionssamordnare erbjuds kontinuerlig kompetensutveckling, med särskilt fokus på ett sammanhållet och systematiskt förebyggande arbete. (SoN)
Uppföljning: Årligen
- Stadens medarbetare som arbetar med eller nära barn och unga har kontinuerlig tillgång till information, kunskap och stöd i hur ANDT-användning bland barn och unga kan förebyggas. (SoN, SdN, UtbN, IdN, KuN, AmN)
Uppföljning: Årligen
- Unga involveras i det drogförebyggande arbetet via till exempel Local Hero, ungdomsråd och fokusgrupper. (SdN, SoN, KuN, IdN) *Uppföljning: 2020*

Förslag till aktiviteter – stadsövergripande kompetensutvecklings- och informationsinsatser

- Det digitala utbildningsmaterialet Koll på cannabis tillhandahålls löpande, för att stadens medarbetare ska ha tillgång till utbildning om cannabis. (SoN, SdN, UtbN)
Uppföljning: Årligen
- Preventionsprofilen, ett verktyg för ökad samsyn, kvalitet och måloppfyllelse i stadens barn- och ungdomsverksamheter, tillhandahålls löpande. (SoN, SdN, UtbN) *Uppföljning: Årligen*

Hälsofrämjande skola

- Stadens skolor har en implementerad ANDT-handlingsplan som revideras årligen. En stadsövergripande mall för handlingsplanen tillhandahålls för att underlätta och hålla samman skolornas arbete. (UtbN) *Uppföljning: Årligen*

- Stadens skolor får ett centralt samordnat stöd i att arbeta hälsofrämjande och förebyggande, i första hand riktat till skolledning och elevhälsa. Kunskap, metoder och goda exempel från stadens skolor sprids. (UtbN) *Uppföljning: Årligen*

Förslag till aktiviteter – Hälsofrämjande skola

- Stadens skolor arbetar systematiskt för att främja hälsa och förebygga ohälsa. Stockholmsenkäten, statistik från elevhälsosamtal, och andra lokala kartläggande data används för att prioritera och rikta insatserna rätt. Skolorna använder beprövade och evidensbaserade metoder. (UtbN) *Uppföljning: Årligen*
- Stadens skolor utformar sitt hälsofrämjande och förebyggande arbete utifrån *Vägledning för elevhälsan*⁴⁴ samt utbildningsförvaltningens *Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet*.⁴⁵ (UtbN) *Uppföljning: Årligen*

Stöd till föräldrar

- Föräldrar har tillgång till anpassat föräldraskapsstöd där ANDT-frågorna lyfts. (SoN, SdN) *Uppföljning: 2019*
- Antal fäder som deltar i föräldraskapsstöd i gruppformat ökar, med hjälp av en riktad, målgruppsanpassad kommunikationsinsats. (SoN, SdN) *Uppföljning: 2019*
- Stadens förskolor och skolor sprider målgruppsanpassad kommunikation, av förebyggande och hälsofrämjande karaktär, riktad till föräldrar. Materialet tas fram i samarbete mellan flera aktörer. (SoN, UtbN, SdN) *Uppföljning: 2019*

Särskilda insatser för ensamkommande barn och unga

- Stadens boenden för ensamkommande barn och unga har en implementerad ANDT-handlingsplan som revideras årligen. En stadsövergripande mall för handlingsplanen tillhandahålls för att underlätta och hålla samman boendenas arbete. (SoN) *Uppföljning: 2019*

⁴⁴ Socialstyrelsen och Skolverket (2016), *Vägledning för elevhälsan*

⁴⁵ Stockholms stad, *Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet*

Förslag till aktiviteter – Särskilda insatser för ensamkommande barn och unga

- Medarbetare på stadens boenden för ensamkommande barn och unga arbetar stärkande, förebyggande och med tidig upptäckt, med stöd av utbildningen *Våga Vara Viktig*.⁴⁶(SoN) *Uppföljning: 2019*

Fältförlagt/upsökande arbete

- Stadens fältverksamheter bedriver ett kunskapsbaserat tidigt drogförebyggande och uppsökande arbete i samråd med skola, förskola och socialtjänst. Samordning sker genom stadsövergripande samverkan. (SoN, SdN) *Uppföljning: 2019*
- Stadens fältverksamheter har en implementerad ANDT-handlingsplan som revideras årligen. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Det uppsökande arbetet utvecklas med fokus på att nå unga flickor, unga HBTQ-personer samt ensamkommande flickor och pojkar som använder tobak, alkohol och andra droger. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Stadens uppsökande verksamheter uppmärksammar barn och unga som vistas i riskfyllda miljöer⁴⁷ och vidtar skyndsamt adekvata åtgärder. (SoN, SdN) *Uppföljning: Årligen*

Förslag till aktiviteter – Fältförlagt/upsökande arbete

- Staden tillhandahåller en stadsövergripande introduktionsutbildning för fältassistenter, där kunskaper om prevention, risk- och skyddsfaktorer, Motiverande samtal⁴⁸ och ANDT inkluderas. (SoN, SdN) *Uppföljning: 2019*

Fritid och föreningsliv

- Stadens egna och upphandlade fritidsverksamheter, parklekar och andra mötesplatser med målgruppen barn och unga har en implementerad ANDT-handlingsplan som revideras årligen. (SdN, KuN, IdN) *Uppföljning: Årligen*

⁴⁶ Våga vara viktig är ett utbildningskoncept för personal som arbetar med ensamkommande barn i boendemiljö, framtaget av Stockholms stad.

⁴⁷ Miljöer som till exempel platser där användning och försäljning av droger sker

⁴⁸ Motiverande samtal (MI, Motivational Interviewing) är en specifik samtalsmetod och ett förhållningssätt med syfte att uppnå ökad motivation till beteendeförändring.

- Stadens gym är diplomerade i och arbetar enligt metoden *100 % ren hårdträning*⁴⁹. (IdN) *Uppföljning: Årligen*
- Kommersiella träningsanläggningar som finns etablerade i staden uppmanas att arbeta enligt metoden *100 % ren hårdträning*. Anläggningar som också vänder sig till barn och unga prioriteras. (SdN, IdN) *Uppföljning: Årligen*

Lokal struktur, samordning och samverkan

- I varje stadsdelsförvaltning och de fackförvaltningar som jobbar med barn och unga finns en specifik funktion med ansvar för samordning av förvaltningens förebyggande arbete, där ANDT-frågorna ingår. Samordnarfunktionen arbetar särskilt för samverkan i frågorna. (SoN, SdN, UtbN, IdN, KuN, AmN) *Uppföljning: 2021*
- Resultatet av det lokala förebyggande arbetet förbättras, genom arbete för ett ökat värde av Preventionsindex⁵⁰. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*

Förslag till aktiviteter – Lokal struktur, samordning och samverkan

- Chefsnätverket inom prevention arbetar för gemensamt lärande och ett sammanhållet och likvärdigt förebyggande arbete över staden. (SoN, SdN) *Uppföljning: Årligen*

⁴⁹ 100 % ren hårdträning är en samverkansmodell som syftar till att minska användningen av och tillgången på anabola androgena steroider (AAS) och andra dopningspreparat på träningsanläggningar.

⁵⁰ Preventionsindex är ett mått som belyser ett urval av kunskapsbaserade och beprövade ANDT-förebyggande åtgärder, med fokus på alkohol. Indexet är fördelat i fem kategorier: Policy och program, Personal och budget, Tillstånd och tillsyn, Samverkan och Aktiviteter.

Långsiktigt mål 3: Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som utvecklar skadligt bruk, missbruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska successivt minska

Inom det här målet samlas insatser som handlar om att, utifrån ett kunskapsbaserat arbetssätt, tidigt uppmärksamma och erbjuda ett målgruppsanpassat stöd till personer med ett riskbruk av ANDT. Det är särskilt viktigt att nå unga personer som har eller kan komma att utveckla riskabla alkoholvanor, eller som experimenterar med narkotika eller dopningspreparat, eftersom ett tidigt utvecklat riskbruk ökar risken för att hamna i ett missbruk och skadas till följd av sin konsumtion.⁵¹ I staden finns särskild anledning att uppmärksamma riskbruk i ett tidigt skede, då andelen riskkonsumenter av alkohol och andelen alkoholberoende bland den vuxna befolkningen är högre i jämförelse med övriga länet och riket. Skillnaden gäller för både män och kvinnor. Kvinnor prioriteras i detta mål, då alkoholkonsumtionen bland kvinnor i Stockholms stad är betydligt högre än i övriga länet och riket.⁵²

Särskilt prioriterade grupper inom detta mål är flickor och unga kvinnor, som tenderar att få stöd och hjälp med till exempel missbruk långt senare än pojkar och unga män. Unga HBTQ-personer är också särskilt prioriterade, då förekomsten av ANDT-användning och psykisk ohälsa i delar av gruppen, är vanligare än i riksgenomsnittet.⁵³ Studier visar på hur långvarig och allvarlig stress till följd av diskriminering skapar till exempel ökad psykisk ohälsa och riskbruk av alkohol bland HBTQ-personer.⁵⁴

Viktiga aktörer inom detta mål är stadens ungdomsmottagningar, öppenvården samt verksamheter som möter unga och unga vuxna i utanförskap. Även staden som arbetsgivare har en viktig roll i att

⁵¹ Regeringens skrivelse 2015/16:86 *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*

⁵² Leifman, Ramstedt & Kilim (2017), *Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad*

⁵³ Ungdomsstyrelsen (2012) *Om unga HBTQ-personer, Hälsa*

⁵⁴ Socialstyrelsen (2016), *Psykisk ohälsa bland personer i samkönade äktenskap*

aktivt bidra till att risk- och missbruksproblem av olika slag upptäcks tidigt och att stödjande insatser erbjuds. Det finns ett samband mellan användning av ANDT och sjukfrånvaro⁵⁵, vilket innebär att en tidig upptäckt av ANDT-relaterade problem bland stadens medarbetare minskar både det personliga lidandet och arbetsgivarens kostnader.

Delmål för programperioden 2018-2021

Tidig upptäckt

- Stadens verksamheter använder sig av kunskapsbaserade metoder och välgrundad kompetens för tidig upptäckt och korta tillgängliga insatser för personer som riskerar att hamna i ett riskbruk. (SoN, SdN, AmN, IdN, UtbN)
Uppföljning: Årligen
- Stadens medarbetare som möter unga, unga vuxna eller vuxna med ett begynnande riskbruk har kompetens att tidigt identifiera och hänvisa till adekvat stöd. (SoN, SdN, AmN)
Uppföljning: 2019
- Stadens ungdomsmottagningar utformar rutiner och modeller för enkla och tillgängliga insatser kring ANDT i samband med enskilda konsultationer. Insatserna utformas särskilt med flickors, unga kvinnors och unga HBTQ-personers behov i fokus. (SdN, UtbN, SoN) *Uppföljning: 2019*
- Det finns en väl fungerande samverkansöverenskommelse mellan socialtjänst, landsting och polis kring tidig upptäckt av narkotika, där staden arbetar för att utöka samarbetet inom ramen för insatsen MUMIN.⁵⁶ (SoN) *Uppföljning: Årligen*

Stöd och sammanhållen vård

- Stadens öppenvård för vård och stöd vid missbruk och beroende är likställig, transparent och vilar på

⁵⁵ Statens beredning för medicinsk utvärdering (2003), *Sjukskrivning – orsaker, konsekvenser och praxis*.

⁵⁶ MUMIN är en insats där Ungdomsjouren vid socialförvaltningen arbetar tillsammans med polisen i samverkan med landstinget. Uppdraget är att snabbt hitta och erbjuda behandling till barn och ungdomar med missbruksproblem.

kunskapsbaserade metoder, där Socialstyrelsens nationella riktlinjer är ledande.⁵⁷ (SoN, SdN) *Uppföljning: Årligen*

- Unga vuxna med riskbruk, missbruk eller beroende ges ett målgruppsanpassat och sammanhållet stöd. En strategisk samverkan utvecklas kring målgruppen mellan stadens socialtjänst, Jobbtorg Stockholm⁵⁸, Stockholms läns landsting och andra parter som kan erbjuda behandlings- och stödinsatser. (SdN, AmN, SoN) *Uppföljning: 2019*

⁵⁷ Socialstyrelsen (2015), *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende – Stöd för styrning och ledning*

⁵⁸ Jobbtorg Stockholm drivs av Stockholms stad och erbjuder stöd och coachning till arbetslösa med social problematik eller försörjningsstöd. Målet är att målgruppen ska få det stöd som behövs för att få ett jobb.

Långsiktigt mål 4: Kvinnor och män samt flickor och pojkar med missbruk eller beroende ska utifrån sina förutsättningar och behov ha ökad tillgänglighet till vård och stöd av god kvalitet

Att erbjuda vård och stöd till personer med missbruk och beroende är ett gemensamt ansvar för staden och Stockholms läns landsting (SLL). För att uppnå målet om samordnade vård- och stödinsatser utifrån individens förutsättningar och behov krävs en väl fungerande samverkan mellan stadens socialtjänst, hälso- och sjukvården och andra viktiga aktörer.⁵⁹

I Stockholms län finns överenskommelsen *Samverkan kring personer med missbruk och beroende*, som alla länets kommuner och Stockholms Läns landsting har antagit. Här finns tydliga prioriteringar och åtaganden för staden som relaterar till detta mål. I överenskommelsen inkluderas personer med läkemedelsberoende i målgruppen vuxna personer med missbruk/beroende av alkohol och droger. Här ryms också betydelsen av långsiktigt stabilt boende och arbetslivsinriktad rehabilitering, som är avgörande för personer i missbruk och beroendes livskvalitet och återhämtning. Överenskommelsen reglerar Stockholms Läns landstings åtagande i att erbjuda patienter med beroende av muskelavslappnande, sömngivande eller ångestdämpande läkemedel nedtrappning och att i samverkan med kommunens socialtjänst verka för att psykosocialt stöd samt rehabilitering ges.

Att implementera överenskommelsen är en viktig del under programperioden. Utöver de prioriteringar och åtaganden som ingår i överenskommelsen finns specifika utvecklingsområden för staden som är viktiga att arbeta med för att nå det långsiktiga målet. Ökad tillgång till målgruppsanpassade insatser, arbete för en likvärdig vård av god kvalitet över hela staden och ökad brukardelaktighet är exempel på viktiga utvecklingsområden under programperioden.

⁵⁹ Regeringens skrivelse 2015/16:86 *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*

I staden finns en högre andel alkoholberoende jämfört med i övriga länet och landet. En högre narkotikakonsumtion än i övriga landet samvarierar med en högre narkotikarelaterad dödlighet och fler vårdade med narkotikadiagnos. Sammantaget finns det stora skäl för staden att utveckla vården och stödet till personer med missbruk och beroende.

Befolkningsundersökningar visar hur en stor grupp personer med regelbundet narkotikabruk inte kommer i kontakt med sjukvården. Studier visar hur det bland brukare är betydligt färre kvinnor än män som någon gång har haft kontakt med sjukvården eller polisen med anledning av sitt narkotikabruk.⁶⁰ Särskilt prioriterade målgrupper inom detta mål är unga vuxna, kvinnor, personer med samsjuklighet och/eller någon form av funktionsnedsättning samt äldre, och då främst äldre ensamstående kvinnor i vanligt boende.

Delmål för programperioden 2018-2021

- Medarbetare inom stadens socialtjänst har god kunskap om, och arbetar utifrån, den samverkansöverenskommelse kring personer med missbruk och beroende som har antagits av länets samtliga kommuner och Stockholms läns landsting. (SoN, SdN, ÄN) *Uppföljning: 2018*
- Brukardelaktighet sker på individ-, grupp- och systemnivå. (SdN, SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Stadens verksamheter erbjuder vård och stöd i enlighet med de nationella riktlinjerna för vård och stöd vid missbruk och beroende.⁶¹ (SdN, SoN, ÄN) *Uppföljning: Årligen*
- Samarbetet mellan äldreomsorgen och socialtjänstens missbruksenheter/vuxenheter och ekonomiskt bistånd utvecklas i syfte att kunna erbjuda personer med missbruk- och beroendeproblematik samlat stöd. (SdN, ÄN, SoN) *Uppföljning: 2020*

⁶⁰ Statens Folkhälsoinstitut (2010), *Narkotikabruket i Sverige*

⁶¹ Socialstyrelsen (2015), *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende – Stöd för styrning och ledning*

Långsiktigt mål 5: Antalet kvinnor och män samt flickor och pojkar som dör och skadas på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska minska

Inom detta mål samlas insatser som syftar till att skydda barn mot eget och andras skadliga bruk av alkohol och tobak eller missbruk av narkotika och dopningsmedel. Här finns också de delmål som syftar till att motverka ANDT-relaterad sjuklighet och dödlighet bland unga och vuxna. Vuxna som drabbas av andras ANDT-konsumtion uppmärksammas också. Socialtjänstens olika verksamheter är viktiga aktörer inom detta mål, likaså alla stadens medarbetare som arbetar med barn och unga.

Ungefär vart femte barn i Sverige lever i en familj där minst en vuxen dricker på ett riskabelt sätt.⁶² Att växa upp med missbruk i familjen innebär ofta en svår situation för barnet. Barn till missbrukande föräldrar kämpar ofta med att klara skolan, utanförskap, oro och depression, för att nämna några exempel. Barnen lever också med en ökad risk för en rad olika problem i framtiden.⁶³ Därför är det av grundläggande betydelse att barn i familjer där dessa problem finns skyndsamt får bästa möjliga stöd. I detta mål, som i flera andra mål, är barnrättsperspektivet av stor vikt. Alla berörda verksamheter behöver tillgodose barn och ungas rätt till stöd, skydd och delaktighet. Det är av största vikt att alla stadens medarbetare som möter barn och unga är medvetna om anmälningsskyldigheten enligt 14 kap. 1§ SoL

Det finns ett välbelagt samband mellan alkohol-, narkotika- och dopningsanvändningens omfattning och förekomsten av våld och olyckor. I Stockholms stad är det också fler personer, både män och kvinnor än i övriga landet som uppger att de påverkats negativt av

⁶² Junis (2017), *Med barnets perspektiv – Om kommunernas stöd till barn som växer upp i familjer med missbruk*

⁶³ Raninen, Leifman (2014), *Barn till föräldrar i missbruks- och beroendevård – en kartläggning av hur de mår och vilka som får stöd*

att andra personer använder alkohol och narkotika. Erfarenheter av negativa konsekvenser av närståendes drickande är generellt högre bland kvinnor och den högsta förekomsten av dessa problem finns hos yngre kvinnor i Stockholms stad.⁶⁴ Att minska användningen av alkohol, narkotika och dopning bland stadens invånare är därmed viktigt för att också minska förekomsten av våld, i synnerhet antalet vuxna och barn som drabbas av våld i nära relation. Utmaningen är också att se till att den relativt höga dödligheten i läkemedels- och narkotikaförgiftningar⁶⁵ i staden sjunker, i likhet med den alkoholrelaterade dödligheten,.

Delmål för programperioden 2018-2021

Barn och ungas skydd

- Alla som arbetar med barn och unga i staden har kunskap för att tidigt kunna upptäcka, bemöta och agera för hjälp och stöd till barn med missbrukande föräldrar. (SdN)
Uppföljning: 2021

Förslag till aktiviteter – Barn och ungas skydd:

- Vid skolans hälsosamtal informeras alltid elever om att de kan få stöd och hjälp, vid till exempel missbruk och/eller våld i hemmet. (UtbN) *Uppföljning: 2021*

Stärkt barnperspektiv inom socialtjänsten

- Barnperspektivet beaktas alltid i vuxenutredningar inom socialtjänsten, när den vuxne är förälder. Socialsekreterare som arbetar med vuxna ställer alltid frågan om det finns barn i hemmet. (SdN) *Uppföljning: Årligen*
- Vid utredning av barns behov av stöd och skydd undersöker alltid socialsekreterare om det förekommer missbruk, våld eller psykisk ohälsa i hemmet. (SdN) *Uppföljning: Årligen*
- Föräldrar med missbruk får stöd i att prata med sina barn om beroendet och hur det påverkar barnet och livssituationen. (SdN) *Uppföljning: 2020*
- Delaktigheten för barn till vuxna med missbruk ökar. Barns behov av information, råd och stöd uppmärksammas i socialtjänstens arbete med föräldrar med missbruk. (SdN)
Uppföljning: 2020

⁶⁴ Håkan Leifman, Mats Ramstedt & Irma Kilim (2017), *Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad*

⁶⁵ Sedan början av 2017 benämns det nya måttet för narkotikarelaterad dödlighet som dödlighet i läkemedels- och narkotikaförgiftningar.

Stöd till anhöriga

- Rätten och möjligheten till stöd för den som är anhörig till en person i missbruk kommuniceras. (SoN, SdN)

Uppföljning: 2021

Långsiktigt mål 6: En folkhälsobaserad syn på ANDT inom EU och internationellt

Inom detta mål beskriver staden sin viljeriktning för samarbetet med andra städer och länder, framför allt inom Europa och EU. Detta mål behandlas i mindre omfattning än programmets övriga mål, då målsättningen framför allt berör insatsområden med bäring på nationell nivå, i samverkan med internationella forum och arenor som EU och FN.

Den svenska restriktiva och folkhälsoorienterade narkotikapolitiken är central ur ett ANDT-förebyggande perspektiv. Såsom i många andra frågor, är till exempel narkotikafrågan en fråga utan skarpa stads- eller nationsgränser. Ett internationellt samarbete och en gemensam strävan är av stor betydelse. I politiskt samarbete med andra städer och länder kan förutsättningar för folkhälsoorienterade narkotikafria samhällen skapas.

I flera av ANDT-frågorna blir också de globala och internationella perspektiven särskilt tydliga. En minskad tobakskonsumtion är inte bara viktig för stadens egna invånare. Tobaksanvändning påverkar och hotar samtliga mål i Agenda 2030⁶⁶ och staden vill medverka till att nå de internationella målen. Tobaksfrågan är ett exempel på en fråga som har gått från att vara en fråga om individens livsstil till att bli samhällets ansvar, såväl globalt som i Stockholms stad.

Delmål för programperioden 2018-2021

- Erfarenhetsutbyte med andra storstäder i Sverige och Europa, exempelvis via Eurocities, sker i syfte att nå en minskad användning av ANDT. Erfarenheterna sprids till relevanta aktörer inom staden. (SoN) *Uppföljning: Årligen*
- Staden arbetar aktivt för att nå målet inom det internationella initiativet *Tobacco Endgame*.⁶⁷ (SoN) *Uppföljning: 2021*

⁶⁶ Världshälsoorganisationen (WHO)s globala mål för hållbar utveckling

⁶⁷ Tobacco Endgame är det internationella namnet för länders arbete med tobakspolitiska planer kopplade till ett slutdatum för tobaksbruket. I Sverige heter initiativet Rökfritt Sverige 2025, med målet att rökningen i vårt land då ska vara mindre än fem procent.

Förslag till aktiviteter– En folkhälsobaserad syn på ANDT
inom EU och internationellt

- En kontinuerlig internationell omvärldsbevakning sker gällande trender, utveckling och ny kunskap inom ANDT-området. Omvärldsbevakningen sprids till relevanta aktörer inom staden. (SoN) *Uppföljning: Årligen*

Referenser

Övergripande policydokument

Programmet har sin utgångspunkt i olika övergripande policydokument:

- En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020
- FN:s konvention om barnets rättigheter
- FN:s konventioner om mänskliga rättigheter
- FN:s narkotikakonventioner
- Förskoleprogram för Stockholms stad
- Program för barnets rättigheter och inflytande i Stockholms stad 2018-2022
- Program för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck 2018-2022
- Idrottspolitiskt program, Stockholms stad 2013–2017
- Regeringens jämställdhetspolitiska mål (2016)
- Program för ett jämställt Stockholm 2018-2022
- Länsövergripande handlingsplan psykisk hälsa Kommunerna i Stockholms län och Stockholms läns landsting i samverkan med NSPH Stockholms län 2016-2020
- Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet
- Program för stöd till anhöriga 2017-2020, Stockholms stad
- Riktlinje för brottsförebyggande arbete, Stockholms stad
- Rökfri arbetstid i Stockholms stads verksamheter
- Samverkan kring barn i behov av särskilt stöd (BUS) – Överenskommelse mellan Stockholms läns landsting och kommuner i Stockholms län
- Socialstyrelsens nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård
- Stockholms stads budget för år 2017
- Stockholms stads program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020
- Strategi och handlingsplan för ANDT-arbetet i Stockholms län 2017–2020
- Stödmaterial för samverkan mellan stadsdelsnämndernas verksamheter och skolan, Stockholms stad
- Stockholms stads trygghets- och säkerhetsprogram 2017-2020
- Vägledning för elevhälsan
- Överenskommelse mellan Stockholms läns landsting och kommunerna i Stockholms län om samverkan

kring personer med missbruk/beroende

Källförteckning

BRÅ (2015), *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*

Folkhälsomyndigheten, *Föräldrastöd – är det värt pengarna? Hälsoekonomiska analyser av föräldrastödsprogram*

<http://mfof.se/Documents/foraldrastod/Foraldrastod-en-lonsam-satsning-halsoekonomiska-analyser-Folkhalsomyndigheten.pdf>

Folkhälsomyndigheten (2015), *Tobaksbruk bland unga vuxna – Varför det är viktigt att arbeta tobaksförebyggande på högskola och universitet*

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/22572/Tobaksbruk-bland-unga-vuxna.pdf>

FORTE (2016), *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer*

<http://forte.se/publikation/fk-vald/>

Förordningen (2009:929) om handel med vissa receptfria läkemedel

<https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-2009929-om-handel-med-vissa-sfs-2009-929>

Hawkins, Catalano & Miller (1992), *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: implications for substance abuse prevention*

Junis (2017), *Med barnets perspektiv – Om kommunernas stöd till barn som växer upp i familjer med missbruk*

<http://junis.org/omoss/7>

Lag (2009:730) om handel med vissa receptfria läkemedel

<https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009730-om-handel-med-vissa-receptfria-sfs-2009-730>

Leifman, Ramstedt & Kilim (2017), *Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad*

Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS 2009:20) om handel med vissa receptfria läkemedel.

https://lakemedelsverket.se/upload/lvfs/LVFS_2009-20.pdf

Länsstyrelsen i Stockholms län *Strategi och handlingsplan för ANDT-arbetet i Stockholms län 2017–2020*

<http://www.lansstyrelsen.se/Stockholm/SiteCollectionDocuments/S>

<v/manniska-och-samhalle/folkhalsa/ANDT-strategi-2017-SLUTLIG-webb.pdf>

Länsstyrelserna, (2017), *Föräldraskap och tonårstid- Om stöd till föräldrar med tonårsbarn*
<http://www.lansstyrelsen.se/Orebro/SiteCollectionDocuments/stod-till-foraldrar.pdf>

Raninen, Leifman (2014), *Barn till föräldrar i missbruks- och beroendevård– en kartläggning av hur de mår och vilka som får stöd*
http://www.can.se/contentassets/f86c9d88c0e34bba8156eec471c17cd5/rapport-nr-143_webb.pdf

Regeringens skrivelse 2015/16:86 *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*
<http://www.regeringen.se/rattsdokument/skrivelse/2016/02/skr.20151686/>

SBU – Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (2015), *Att förebygga missbruk av alkohol, droger och spel hos barn och unga*
<http://www.sbu.se/sv/publikationer/SBU-utvarderar/att-forebygga-missbruk-av-alkohol-droger-och-spel-hos-barn-och-unga/>

Skolverket, *Skolans ANTD-uppdrag*
https://www.skolverket.se/polopoly_fs/1.193198!/Skolans%20ANDT-uppdrag%20-%20en%20genomg%C3%A5ng%20av%20skolans%20styrdokument.pdf

Skolverket, Agneta Nilsson, (2014), *Elevhälsans uppdrag – främja, förebygga och stödja elevens utveckling mot målen*
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/miljo-och-halsa/elevhalsan/halsoframjande-skolutveckling>

Socialstyrelsen (2016), *Psykisk ohälsa bland personer i samkönade äktenskap*
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2016/2016-2-23>

Socialstyrelsen och Skolverket (2016), *Vägledning för elevhälsan*
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2016/2016-11-4>

Socialstyrelsen (2015), *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende - Stöd för styrning och ledning*
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2015/2015-4-2>

Socialtjänstlag (2001:453)

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453

STAD (2013), *Cannabisprevention bland ungdomar*
En enkätundersökning med yrkesgrupper som möter ungdomar i
Stockholm

<http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltningssajter/Socialtjanstforvaltningen/Utvecklingsenheten/Prevention/Trestad2/Vad-tycker-de-som-berors/>

Statens beredning för medicinsk utvärdering (2003), *Sjukskrivning – orsaker, konsekvenser och praxis.*

<http://www.sbu.se/sv/publikationer/SBU-utvararderar/sjukskrivning--orsaker-konsekvenser-och-praxis/>

Statens Folkhälsoinstitut (2010), *Narkotikabruket i Sverige*

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/785864a3fd7a468fb5a39ba03dc6387b/r2010-13-narkotikabruket-i-sverige.pdf>

Stockholms stad, *Riktlinjer för tobaks- och folkölstillsyn samt för kontroll av vissa receptfria läkemedel*

Stockholms stad, Utbildningsförvaltningen (2016), Dnr3.2-9645/2016, *Kvalitetsprogram för elevhälsoarbetet*

Tobakslag (1993:581)

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/tobakslag-1993581_sfs-1993-581

Ungdomsstyrelsen (2012), *Om unga HBTQ-personer, Hälsa*

https://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/hbtq-halsa.pdf

Överenskommelse mellan Stockholms läns landsting och kommunerna i Stockholms län om samverkan kring personer med missbruk/beroende

<http://www.storsthlm.se/download/18.1e61f155155953c1a73109e6/1467104297743/Samverkan%20kring%20personer%20med%20missbruk%20beroende%20%C3%B6verenskommelse.pdf>

Länkar till webbtexter

Folkhälsomyndigheten, om risk- och skyddsfaktorer

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel-andts/narkotika-och-halsofarliga-varor/forebyggande-arbete/risk-och-skyddsfaktorer/>

Hämtat 2017-06-28

Jämställ.nu, om jämställdhetsintegrering
<http://www.jamstall.nu/fakta/jamstalldhetsintegrering/>
Hämtat 2017-09-11

Kustbevakningen, om uppdrag och ansvar
<https://www.kustbevakningen.se/om-oss/vart-uppdrag/>
Hämtat 2017-11-20

Läkemedelsverket, om kommunal kontroll av handel med vissa receptfria läkemedel
<https://lakemedelsverket.se/malgrupp/Apotek--handel/Receptfritt-i-affarerna/kommunal-kontroll-av-handel-med-vissa-receptfria-lakemedel/>
Hämtat 2017-11-29

Polismyndigheten, om uppdrag och ansvar
https://polisen.se/PageFiles/581379/Polismyndigheten_faktablad_150304.pdf
Hämtat 2017-11-20

Skolverket, Stöd till arbetet mot alkohol, narkotika, dopning och tobak
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/miljo-och-halsa/elevhalsan/andt>
Hämtat 2017-11-20

Stockholms Läns Landsting, Psykiatristöd
<http://www1.psykiatristod.se/Psykiatristod/Psykiatriprogram/Narkotikaberoende/Missbruk-bland-ungdomar/>
Hämtat 2017-11-10

Tullverket, om uppdrag och ansvar
<http://www.tullverket.se/sv/omoss/visionochverksamhet.4.7df61c5915510cfe9e7ee2c.html>
Hämtat 2017-11-20

Bilaga 1: Definitioner och begrepp

Bilaga 2: Tabell med programmets mål samt förslag på indikatorer

Bilaga 3: Kartläggning Stockholms stad (2017), Konsumtion och skador av alkohol, narkotika, dopning och tobak i Stockholms stad

Bilaga 4: Framgångsfaktorer för lokalt förebyggande arbete